

СКРЯБІН О. М.,

доктор юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Класичний приватний університет)

УДК 343.122

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.5.32>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ УЧАСТІ ПОНЯТИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Статтю присвячено проблемним питанням участі понять у кримінальному провадженні. Нині одна з проблем кримінального судочинства – це теоретичне осмислення застосування інституту понять як учасників кримінального провадження. Залучення понять у кримінальному провадженні має на меті створення потрібних умов для об'єктивного та правильного провадження слідчих дій, засвідчення та закріплення доказів. Нині є певні вимоги до осіб для залучення їх як понять. Понятій є досить важливою процесуальною фігурою в сучасному кримінальному процесі України.

Отже, демократичні країни, в яких сформовано правову державу, а суспільство має високий рівень правосвідомості та правової культури, характеризуються довірою до правоохоронних органів, що робить недоцільним існування інституту понять у кримінальному процесі. Для України, яка проголосила курс на європейську інтеграцію, такий позитивний досвід повинен стати орієнтиром для реформування кримінального судочинства відповідно до міжнародних стандартів. Але відмовлятися від інституту понять у реаліях сьогодення ще не час.

Треба законодавчо закріпити зобов'язання понять повідомляти інформацію про особисті зв'язки та відносини з іншими учасниками кримінального провадження, що підлягає занесенню слідчим до протоколу.

Проаналізувавши статус понятного, можемо викласти його так. Понятій – це повнолітня фізична особа, яка добровільно залучається до проведення слідчої (розшукової) або процесуальної дії у кримінальному провадженні з метою засвідчення своїм підписом відповідності записів у протоколі виконаним діям, за якими він спостерігав.

Уважаємо, що законодавець має доповнити главу 3 КПК України й указати в окремій статті понять як учасників кримінального процесу, їхні права та обов'язки, порядок запрошення, слідчі дії, які в обов'язковому порядку проводяться за участі понять, хто з громадян не може бути понятим.

Ключові слова: *понятій, законодавець, кримінальне провадження, слідчі дії, фізична особа.*

Skriabin A. N. Problem issues of participation of concepts in criminal proceedings

The article is devoted to problematic issues of participation of witnesses in criminal proceedings. Today, one of the problems of criminal justice is the theoretical understanding of the use of the institution of concepts as participants in criminal proceedings. Involvement of witnesses in criminal proceedings is aimed at creating the necessary conditions for objective and correct investigation, certification

and consolidation of evidence. Today there are certain requirements for individuals to involve them as witnesses. The concept is a very important procedural figure in the modern criminal process of Ukraine.

Thus, democratic countries, in which the rule of law is formed, and society has a high level of legal awareness and legal culture, are characterized by trust in law enforcement agencies, which makes it impractical to have the institution of witnesses in criminal proceedings. For Ukraine, which has declared a course for European integration, such a positive experience should become a guideline for reforming criminal justice in accordance with international standards. But it is not time to abandon the institution of those who understand the realities of today.

In our opinion, the new CPC of Ukraine, which was adopted in 2012, did not pay enough attention to such a participant in criminal proceedings as a notion.

It is proposed that in order to confirm the investigator's personal disinterest of the witness, who is involved in the investigation (investigative) actions, the obligation of witnesses to report information about personal connections and relations with other participants in criminal proceedings to be entered should be enshrined in law, investigator to the protocol.

Having analyzed the status of the witness, we can state it as follows. A witness is an adult natural person who voluntarily engages in an investigative (search) or procedural action in criminal proceedings in order to certify with his/her signature that the records in the protocol correspond to the actions he/she observed.

We believe that the legislator should make additions to Chapter C of the CPC of Ukraine and indicate in a separate article witnesses as participants in criminal proceedings, their rights and responsibilities, the order of invitation, investigative actions, which must be carried out with the participation of witnesses who are citizens cannot be understood.

Key words: *concept, legislator, criminal proceedings, investigative actions, individual.*

Вступ. Останніми роками в Україні проводиться реформування кримінальної юстиції з позицій подальшої гуманізації, охорони прав і свобод людини, відповідно до вимог міжнародних актів і зобов'язань України. Основні положення та напрями цієї роботи викладено в Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженій Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 [1, с. 6].

Однією з проблем кримінального судочинства, яка потребує нового теоретичного осмислення та практичного застосування, є інститут понятих. Кримінально-процесуальне законодавство нещодавно зазнало змін, які були спрямовані на реалізацію вимог Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Зокрема, це стосувалося забезпечення прав учасників кримінального провадження, розширення змагальності сторін, прав потерпілого, усунення обвинувального ухилу в діяльності суду, розширення судового контролю за обмеженням конституційних прав і свобод людини на досудовому слідстві і під час оскарження рішень органу дізнання, слідчого і прокурора [2, с. 155].

Аналіз основних досліджень і публікацій. У юридичній літературі лише нечисленні автори вдаються до аналізу проблем дослідження питання щодо ролі понятих у кримінальному провадженні.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблемних питань участі понятих у кримінальному провадженні.

Результати дослідження. Залучення понятих у кримінальному провадженні має на меті створення потрібних умов для об'єктивного та правильного провадження слідчих дій, засвідчення та закріплення доказів. Ст. 127 Кримінально-процесуального Кодексу України (далі – КПК) передбачає обов'язкову участь не менше ніж двох понятих під час прова-

дження обшуку, виїмки, огляду, пред'явлення осіб і предметів для впізнання, відтворення обстановки й обставин події, опису майна [3, с. 309].

Історія становлення й розвитку інституту забезпечення безпеки потерпілих, свідків, понятих та інших учасників кримінального судочинства є новою і досить специфічною сферою правоохоронної діяльності, не властивою радянським кримінальним провадженням. Практична реалізація цього інституту становить для правоохоронних органів певну складність. На цьому тлі звертають на себе увагу недостатня чіткість законодавчих приписів щодо порядку здійснення державного захисту учасників кримінального судочинства й оціночний характер підстав їх провадження. Однак саме держава має бути зацікавлена в зміцненні правопорядку, повноти й об'єктивності розслідування, які неможливо забезпечити, якщо в країні відсутня надійна система захисту зазначених осіб. Оптимальне розв'язання цих питань повинно не тільки бути засноване на теоретичних пошуках, але й враховувати реалії російської правової, економічної, політичної та соціальної дійсності [4, с. 123].

Як поняті запрошуються особи, не зацікавлені в справі. Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого й потерпілого, працівники органів дізнання й досудового слідства. Поняті, присутні під час провадження зазначених вище слідчих дій, засвідчують своїми підписами відповідність записів у протоколі виконаним діям. Зауваження понятого щодо проведених слідчих дій підлягають обов'язковому занесенню до протоколу. За наявності відповідних підстав поняті мають право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, передбачених законами України [3, с. 446].

Отже, понятій є досить важливою процесуальною фігурою в сучасному кримінальному процесі України. Водночас цьому суб'єкту приділяється не досить уваги на нормативно-правовому рівні, адже в жодному документі чітко не визначено ні поняття «понятій», ні його процесуальний статус. Окрім того, у КПК України ніде не вказано вік понятого, тобто з якого віку особа може бути присутня як понятій. Щодо цього можна звернутися до ст. 121 КПК України [3, с. 302], згідно з якою поняті несуть кримінальну відповідальність (ст. 387 КК України) за розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила дізнання чи досудове слідство, даних досудового слідства чи дізнання, якщо були попереджені в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані. Спираючись на положення ст. 22 Кримінального кодексу України, зазначимо, що кримінальну відповідальність за цей злочин несуть особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Зважаючи на це, можна вважати, що понятими можуть виступати особи, яким виповнилося 16 років. Хоча В.М. Тertiшник у своєму коментарі до КПК України вказує, що понятими можуть бути будь-які не зацікавлені у справі повнолітні громадяни [5, с. 312].

Підтвердженням підвищення ролі понятих у новому КПК України є й положення ст. 358 КПК України, згідно з якими учасники кримінального провадження мають право просити суд вилучити з доказів документ, що викликає сумнів в його достовірності, походженні. Тут варто мати на увазі таке: якщо той чи інший документ подано стороною кримінального провадження як доказ і складено за участі понятих, але водночас було порушено порядок його виявлення, вилучення, оформлення протоколу тощо, то суд має право вилучити його з доказів [6, с. 212].

У п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України вперше у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві зазначено, що учасником кримінального провадження є понятій. У главі 3 КПК України вказано учасників кримінального провадження, визначено їхні права та обов'язки. Однак законодавець через незрозумілу причину в цій главі не вказав понятих як учасників процесу. Осіб, які не можуть бути понятими, визначено в ч. 7 ст. 223 КПК України. Ними є потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого й потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, зацікавлені в результатах кримінального провадження [3, с. 445].

Законодавець забороняє залучати як понятих родичів підозрюваного, обвинуваченого й потерпілого. Тут потрібно наголосити на тому, що КПК України не роз'яснює термін «родичі». У п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України дається визначення лише терміна «близькі родичі

та члени сім'ї», якими є чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, онук, онучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права й обов'язки, зокрема особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [6, с. 214].

Новий КПК України, який було ухвалено у 2012 р., на думку А.А. Котової, замало присвятив уваги такому учаснику кримінального провадження, як понятий. Наприклад, у п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України визначено, – учасники кримінального провадження, сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник і законний представник, цивільний позивач, його представник і законний представник, цивільний відповідач та його представник, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник [7, с. 44].

Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше ніж двох понять незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії. Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого й потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, зацікавлені в результатах кримінального провадження [2, с. 155].

Саме тому варто визнати слушними зауваження Є.Д. Лук'янчикова, В.Т. Маляренка та І.В. Вернидубова, що, оцінюючи показання понять, судді мають бути обережними у своїх висновках і не поспішати обвинувачувати слідчого чи інших осіб, які беруть участь у слідчій дії за участю понять, у тому, що вони нібито підкинули наркотики, зброю, боеприпаси чи вчинили інші незаконні дії тільки тому, що факт знайдення і вилучення цих предметів не бачили поняті. Перш ніж надавати пріоритет поясненням понятого чи працівника правоохоронного органу, який провадив слідчу дію, потрібно детально з'ясувати дані про ці особистості, їхній інтерес у справі та всі обставини проведення слідчої дії. Крім того, варто дотримуватися криміналістичних рекомендацій роботи з виявленими об'єктами, на яких в обов'язковому порядку мають зберігатися сліди тієї особи, яка облаштувала їхню схованку тощо [8, с. 126].

Відсутність регламентації в КПК України обов'язку та права слідчого перевіряти документи, що засвідчують особу понятого, дає можливість спотворення особистих даних із боку понять. Адже переконались у тому, що фальсифікації не було допущено, практично неможливо. Відсутність законодавчої регламентації поведінки понятого під час проведення певної слідчої дії теж залишає багато нерозв'язаних питань. Крім того, практика показує, що дуже важко підібрати понять у нічний час, а також для участі у складних або тривалих за часом слідчих діях [9, с. 232].

Під «незацікавленістю» понятого треба розуміти відсутність його власного процесуального інтересу у кримінальному провадженні. Наявність такого інтересу є підставою для відмови в його залученні як понятого. Крім того, законом установлюється перелік осіб, які також не можуть бути залучені як поняті [2, с. 158].

Отже, зазначається, що для «підтвердження слідчим особистої незацікавленості понятого, який залучається ним для участі під час проведення слідчих (розшукових) дій, варто законодавчо закріпити зобов'язання понять повідомити інформацію про особисті зв'язки та відносини з іншими учасниками кримінального провадження, що підлягає занесенню слідчим до протоколу» [6, с. 214].

Ю.М. Грошевий і В.Я. Тацій висловлюють думку, що як понять недоцільно залучати також неповнолітніх; недієздатних або обмежено дієздатних; осіб, стан яких унеможливає реальне сприйняття процесуальних дій [10, с. 160].

О.Ю. Хахуцяк аналізує визначення науковцями статусу понятого й надає свої визначення. На його думку, «понятий» – це повнолітня фізична особа, яка добровільно залучається до проведення слідчої (розшукової) або процесуальної дії у кримінальному провадженні

з метою засвідчення своїм підписом відповідності записів у протоколі виконаним діям, за якими він спостерігав.

Аналізуючи місце понятого та його значення на момент залучення у кримінальному провадженні, можна виділити такі права, якими він наділяється: брати участь у слідчій дії; робити щодо слідчої дії заяви й зауваження, що підлягають занесенню до протоколу; знайомитися з протоколом слідчої дії, у проведенні якої він брав участь; за наявності відповідних підстав на забезпечення безпеки [2, с. 158].

Понятий зобов'язаний: бути присутнім під час провадження процесуальної дії; не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії, якщо він був про це заздалегідь попереджений (ч. 3 ст. 66 КПК); з'являтися за викликом слідчого, прокурора, суду для допиту як свідка [2, с. 159].

Висновки. Отже, законодавець повинен доповнити КПК України окремою статтею, зазначити понятих як учасників кримінального провадження, порядок запрошення, їхні права та обов'язки, слідчі дії, які в обов'язковому порядку проводяться за участі понятих, хто з громадян не може бути понятим.

Внесення змін у законодавство не тільки посилюють роль понятих як учасників кримінального провадження, але й дасть органам досудового розслідування можливість більш ретельно ставитися до підбору понятих під час залучення їх до проведення слідчих дій.

Перспективою подальшого дослідження можуть стати такі питання, як: удосконалення процесуального статусу понятого в кримінальному провадженні України та визначення напрямів підвищення ефективності кримінально-процесуальної діяльності понятих в Україні.

Список використаних джерел:

1. Малярєнко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія, практика : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2005. 40 с.
2. Хахуцяк О.Ю. Статус понятого у кримінальному провадженні *Юридична наука*. 2015. № 4. С. 154–160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_4_17
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред. : С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків : Одиссей, 2013. 1100 с.
4. Афонин В.К. Правовое и организационное обеспечение участия понятых в досудебном производстве по уголовным делам : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность. Люберцы, 2012. 208 с.
5. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України. Київ, 2003. 506 с.
6. Братінов І.І. Участь і роль понятих у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (4). С. 210–215. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_4\(4\)_38](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_4(4)_38).
7. Котова А.А. Понятий як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності Адвокат. 2011. № 2. С. 42–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2011_2_7.
8. Лук'янчиков Є.Д. Інститут понятих в системі кримінальних процесуальних гарантій *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63 (1). С. 125–134. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63\(1\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63(1)_16).
9. Михайлова Н.В. Проблеми участі понятих у кримінальному процесі України. *Право і суспільство*. 2011. № 6. С. 231–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_6_48.
10. Кримінальний процес / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянцта ін. Харків : Право, 2013. 824 с.

